

HOFFMANN ZSUZSANNA

Földtulajdon az ókori Rómában

Földbirtokviszonyok¹ a korai köztársaság korában

Róma történetének kezdetén városállam, melynek népessége zömében földműveléssel foglalkozik. A római jogtörténet szerint az ingatlan magántulajdont a földközösségi tulajdon előzte meg. A hagyomány Romulusnak tulajdonítja a földmagántulajdon bevezetését, aki minden polgárnak két-két *iugerum* (0,5 ha) földet adott magántulajdonként (*heredium*).

Ugyancsak a föld magántulajdona szolgált alapul Róma legrégebbi alkotmányának is. Ezt az alkotmányt a hagyomány a hét király egyikének, Servius Tulliusnak tulajdonítja,² ő volt az, aki a lakosságot a földtulajdon alapján öt vagyoni osztályba sorolta. Az első osztálynak legalább húsz *iugerum* (5 ha) földje kellett, hogy legyen. A serviusi besorolás határozta meg katonai kötelezettségeket is, vagyis minden polgár vagyoni helyzetének megfelelő fegyvernemben katonáskodott, fegyverzetét ki-ki maga volt köteles kiállítani. A földtulajdon birtoklása Rómában tehát jog és egyben kötelezettség is. Nincstelenek nem katonáskodhattak. A római polgár (*civis*) mint földműves (*arator*) és mint katona (*miles*) is meg kellett, hogy feleljen az elvárásoknak.

A háborúkban megszerzett földterületek egyenlőtlen elosztása érzékenyen érintette a parasztságot. Az agráregyensúly felborulásának a döntő oka azonban a homályos eredetű foglalási jog, a *ius occupationis*. Rómában eredendően kétféle földtulajdont különböztettek meg: 1. magántulajdonban lévő föld (*ager privatus*); 2. közföld (*ager Romanus v. publicus*). A közföldek tulajdonosa a *populus Romanus*,³ illetve az állam, így ezek a földek a közjog védelme alatt álltak. Az volt az általános gyakorlat, hogy a rómaiak a meghódított itáliai területeken a földek kétharmadát meghatározott feltételek mellett meghagyták a legyőzötteknek, egyharmadát pedig közfölddé nyilvánították. Az így állami tulajdonná lett földekhez hozzácsatolták még a gazdátlaná vált területeket, illetve a végrendeletileg az államnak juttatott parcellákat is. Az *ager publicus* művelt és nem művelt részekből állt, hasznosítása többféle lehetett, kiosztották egyeseknek, vagy telepes csoportoknak (*colonia*), illetve eladták, vagy bérbeadták. A bérelt parcellák árverés útján lettek gazdára, és továbbra is állami tulajdonban maradtak, a kiosztott vagy eladott földek ellenben magántulajdonná váltak. A nem művelt részekben lehettek erdők, közlegelők, ill. ezekből hasítottak ki parcellákat a szentélyek részére. A megmaradt területekből foglalás útján lehetett részesedni. Ennek lényege, hogy a jelentkező bizonyos évi adó fejében (egy tized, ültetvények esetében egy ötöd) akkora területet vehetett művelés alá

¹ A kérdéskör legújabb összefoglalását lásd: Flach, D.: *Römische Agrargeschichte*. München, 1990. (a továbbiakban: Flach)

² Lásd: Dion. Hal. Servius Tullius reformjai. Római Történeti Chrestomathia 16. (Tankönyvkiadó)

³ Lásd: Zlinszky János: *Ius publicum. A római közjog*. Budapest, 1994. 130 skk.

visszavonásig, amennyit bírt. Az állam megmaradt tulajdonosnak, a földet csupán birtokba adta a foglalónak, a tulajdonosi jogát a tulajdonos (elvben!) bármikor érvényesíthette. Az idők folyamán azonban a foglalások egyre inkább elveszítették eredeti jellegüket, és mindinkább közeledtek a teljes jogú tulajdonhoz. Ennek egyik oka a foglalási jog védelme lehetett, másik, hogy ezeken a földeken az állam tulajdonjoga formális, főként a gazdag patríciusok ellenében alig realizálható volt. A nagybirtokosok gyakorlatilag ezeket a területeket beolvasztották a magánbirtokba, eladták, pénzkölcsönökkel terhelték meg, elzálogosították, hozományba adták stb. A számos visszaélés teljes tulajdonjogi káoszt eredményezett. Ez a zűrzavar minden olyan esetben nyilvánvalóvá vált, valahányszor az okkupált földek felosztását célzó törvényjavaslatot fogadtak el. Ez a gyakorlat eredményezte a nagybirtok kialakulását. A nagybirtokosok egyre több földet foglaltak, és az állam tulajdonosi jogát velük szemben még akkor sem tudta érvényesíteni, ha az adót sem fizették ki. A hannibáli háborúk után (Kr. u. 2. sz.) egyre dinamikusabban fejlődött a nagybirtok.⁴ Közismert tény a történetíró Livius közlése, aki arról tudósít, hogy a római lovagok milyen erőszakosan követelték vissza Kr. u. 200-ban az államnak adott kölcsöneiket, hogy élhessenek a kedvező fölvásárlási lehetőséggel.⁵

Agrárviszonyok a köztársaságkor második felében

A Földközi-tenger keleti és nyugati medencéjének meghódítása nyomán bekövetkezett gazdasági és társadalmi változások jelentősen kihatottak a római parasztságra is. A birodalom területe több mint tízszeresére nőtt, töménytelen hadizsákmány, kincs és rabszolga özönlött be Itáliába. Az állam vezetése átment a senatorok kezébe, továbbá jelentős volt a pénzarisztokrácia ténygerése a földművesek rovására. A születési arisztokrácia helyét a *nobilitas* vette át. A lovagok egyértelműen a pénzügyletek felé fordultak, míg a senatori arisztokráciának ezt törvény tiltotta,⁶ így ők tőkésjüket továbbra is földbirtokba fektették.

Az említett változások eredményeként növekedett a nagybirtok és ezzel együtt a földjüket veszített parasztok száma is. A nagybirtok részben felvásárolta a tönkrement kisbirtokokat, másrészt okkupálta a közföldeket. Az állami földek a senatori arisztokrácia kezén voltak. A legjobb földeket, Róma szűkebb körzetét, Latiumot, a maguk és híveik számára tartották fenn, a telepéseket távolabbra küldték. Ezt bizonyítja például, hogy Kr. e. 218 és 169 között kizárólag észak- és dél-itáliai coloniákat hoztak létre. A Rómától számított 70–100 km-es körzetet a nagybirtok uralta, de ezek a földek nem mindig egy tagban voltak. Crassusnak, a köztársaságkor egyik leggazdagabb emberének a földbirtokát 25 ezer *ingrumra* (250 km²) becsülik.

A nagybirtokok sok kisebb birtokot kiszorítottak és tönkretettek, azonban a legveszedelmesebbnek a csillapíthatatlan földéhség bizonyult. A gátlástalan

⁴ Bővebben lásd: Maróti Egon: *Az itáliai mezőgazdasági áruteremtés kibontakozása*. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Maróti)

⁵ Liv. XXIX. 16., 1–3. A római állam szorult helyzetében földdel törlesztette a lovagok kölcsöneit.

⁶ Lex Claudia Kr. e. 220.

földfoglalás tette szükségessé a törvényi szabályozást, így elsőként a Licinius–Sextius-féle törvény maximálta a közföldből bérelhető föld nagyságát. (Kr. e. 367-ben egy polgár a saját részére 500, két felnőtt fia részére további 500 *ingerum*ot bérelhet). A földekből egyeseknek túlságosan sok, másoknak semmi sem jutott, jellemző például, hogy 169 után szünetelt a telepítés, ugyanis elfogytak a közföldek.

Mit is jelentett a rómaiak számára a föld? Mindenekelőtt jelentette a tekintélyt, a társadalmi súlyt, rangot, anyagi eszközöket, továbbá ez tette lehetővé a nobilitas számára az államvezetésben való tevékeny részvételt, ugyanis Rómában a magasabb hivatalokat nem fizették, ugyanakkor sok kiadással jártak, főként a választások. A földművelés az ókori Rómában ugyanakkor általános elismertségnek örvendett, egyfajta arisztokratikus értékrendet őrzött, a „derék földműves, jó gazda” minősítés nagy elismerésnek számított. Gellius közlése szerint,⁷ aki elhanyagolta vagy rosszul művelte a földjét azt megbüntették, illetve bolondnak tartották, ilyen esetekben a bérleti jogot vissza lehetett vonni. A római nagybirtokosoknak a rentábilis gazdálkodáshoz agrár-szakirodalom is rendelkezésre állt.⁸

A kisbirtokosok másik nagy ellensége a rabszolgamunka volt.⁹ A 2. században rohamossá vált a rabszolgák beáramlása Itáliába, ezek ráadásul fejlettebb, orientális államokból jöttek, zömük rendelkezett szakértelemmel. A másik nagy előnye a rabszolgaságnak, hogy nekik nem kellett katonáskodniuk, így a nagybirtok számára nagyon vonzó munkaerőnek bizonyultak.

A Kr. e. 1. században Beloch adatai szerint Itália népessége 4,5 millió, a mezőgazdaság munkaerő-szükséglete 1,2 millió, ugyanakkor a rabszolgák száma 1,5 millió.¹⁰

A neves agrárszakíró, az idősebb Cato szerint, 85 hektár szántót, amelyből 25 szőlő, 60 pedig olajültetvény, két rabszolgacsalád és 25 nőtlen rabszolga művel, ugyanez 17 római parasztcsaládot tarthatna el (kb. 68 ember!).¹¹ A fentiekben vázolt jelenséggel összefügg a köztársaságkor végére jellemző népességcsökkenés.

A szabad parasztok számára legyőzhetetlen rivális az olcsó rabszolga-munkaerő. A nagybirtok témyerésének a gazdasági következményeken túl társadalmi kihatásai is voltak. A nincstelenné vált parasztok polgárjoguk áruba bocsátása céljából a városba özönlöttek, ill. új foglalkozások felé fordultak, mint például a kereskedelem. Ebben az időben két újabb kategória tűnt fel a földművesek között, a bérlő (*politer*), valamint a napszámos (*mercennarius*).¹² Az előbbi kis parcellát kap a nagybirtokostól művelésre, bizonyos évi terményhányad fejében. Ez a hányad Cato szerint jó földön minden 8., közepesen minden 7., a rosszon minden 6. véka. A napszámosok olykor

⁷ Lásd: Gell. *Noctes Atticae* IV. 12. vö. Varro: *Rerum rusticarum* I. 2,8 és Columella I. 3,1.

⁸ A karthágói Mago mezőgazdasági szakmunkáját, fontosságára való tekintettel a senatus lefordíttatta latinra, illetve a római szakírók, Cato, Varro és Columella írásai.

⁹ Nagybirtokokon először a karthágóiak alkalmaztak nagy tömegben rabszolga-munkaerőt, a módszert tőlük vették át a rómaiak. Vö. még Maróti 36 skk.

¹⁰ Lásd Frank, T.: *An economic history of Rome* (2). New York, 1962. 205. (a továbbiakban: Frank 1962.); Beloch: *Bevölkerung des Griechische-Römische Welt*. 347 skk.

¹¹ Cato X. 1., XI. 1. vö. Varro II. 10.

¹² Cato V. 4. vö. Maróti 189 skk.

tömegesen szerződtek idénymunkára, illetve a veszélyesebb, egészségtelenebb feladatokra Cato is ezeknek az alkalmazását tanácsolja a rabszolgák helyett.¹³ Meglepő, hogy hosszú katonai szolgálat is néha arra indította a parasztokat, hogy megváljanak földjüktől. (Kr. e. 100-ig ugyanis vagyontalan nem lehetett katona!).

Kísérletek a parasztság megmentésére 133 előtt

A kisbirtokosok megmentését célozták a colonia-alapítások,¹⁴ illetve a földműveseket védő törvények. A telepítési tevékenység Róma egész történetén végigvonul. A meghódított területek stratégiailag fontos pontjain azonnal coloniát alapítottak védelmi céllal, ezek mintegy előbástyaként funkcionáltak. Kr. e. 202-ig ilyen telepeket kizárólag a tengerparton létesítettek, mindkét oldalon. Ezek lélekszáma először 300 fő, később több; ez eredetileg hadiszolgálatnak minősült. A Latiumon kívüli területek védelmére Róma latin népeket küldött ki, ezek nagyobb lélekszámú telepek voltak. A telepítést az állam indította és vezette, s mindig törvénnyel történt. A telepítési jog a népgyűlésé, ahol a consul vagy a néptribunus tett javaslatot,¹⁵ a senatus előzetes jóváhagyásával (ez volt a gyakorlat a Gracchusok fellépéséig). A telepeseket önkéntes jelentkezés vagy toborzás útján gyűjtötték össze egy bizottság irányításával. A telepek nagysága, illetve az ottani parcelláké változó. Ennek pontos felmérését az *agrimensorok* (földmérők) végezték.¹⁶ Csak a művelt részeket osztották fel, mégpedig sorsolással (katonai jellegű bevonulás, vallásos szertartások melletti felavatás, sorsolás, átírások következtek). Az itt kiosztott parcellák a telepes teljes jogú tulajdonává váltak. A telepítés különösen élénk a 2. század elején. 197–177 között például 18 római és 5 latin jogú colonia létesült. Erre az időre esik a senatus nagyarányú földosztó tevékenysége is (az egyéni földosztás a telepítéshez hasonló módon zajlott), így például Scipio Africanusnak, Karthágó legyőzőjének minden katonája földet kapott. 173-ban a Pó völgyében került sor földosztásra, ahol elsősorban római polgárok jutottak földhöz. Telepítések főként Észak- és Dél-Itáliában, Campaniában és Eturia déli részén történtek. A Licinius–Sextus-féle törvény arra is kitér, hogy a birtokos köteles bizonyos számú szabad embert tartani munkafelügyelőnek, továbbá, hogy a közlegelőkön 100 nagy

¹³ Hasonlóan vélekedik róluk Varro is: „Mindezekről az a véleményem, hogy az egészségtelen helyeket hasznosabb bérmunkásokkal művelteni” (I. 17., 3.) Varro a saját rabszolgák kímélését is indokként említi.

¹⁴ Lásd: Velleius Paterculus: *Róma története*. I. 14.; vö. még: Salmon, E. T.: *Roman colonisation under the republic*. London, 1969.; Schneider, H.–CHR.: *Das problem der Veteranenversorgung in der späten römischen Republik*. Bonn, 1977.; Keppie, L.: *Colonisation and veteran settlement in Italy 17–14 B.C.* London, 1983.

¹⁵ Gracchus karthágói colonia-alapítási javaslatának betervezője, tribunustársa, Rubrius, ez a törvény a Lex Rubria.

¹⁶ Lásd: *Corpus agrimensorum Romanorum*. (rec. C. Thulin) I/1. Lipsiae, 1913. A téma részletes feldolgozását lásd: Dilke, O. A. W.: *The Roman Land Surveyors*. Mewton Abbot, 1971.; Hinrichs, F. T.: *Die Geschichte der gromatischen Institutionen*. Wiesbaden, 1974.

és 500 aprómarhánál többet nem tarthat.¹⁷ A birtokosok vajmi keveset törődtek a törvénnyel – ha hinni lehet a híradásoknak, maga a törvény megalkotója is 1000 *ingerum*ot bérelt a fiával.

Kr. e. 232-ben Gallia egy részén, Picenumban Flaminius néptribunus tett kísérletet földosztásra, de eredménytelenül. Történtek kísérletek a földosztásra az előkelők részéről is, így például Laelius, Scipio Aemilianus barátja 140-ben előterjesztett egy javaslatot arra vonatkozóan, hogy az okkupált földek egy részét osszák fel a nincstelének között. Javaslata azonban a nagybirtokosok ellenállásán megbukott, illetve visszavonta, amit a *Sapiens* (Bölcs) melléknévvel honorálták neki.

A földkérdés 133 és 31 között

T. Gracchus agrárreformja első lépésként felújította a Licinius-féle törvényt, megszüntette az adót, és a földet a birtokos teljes jogú tulajdonába akarta juttatni.¹⁸ A reform értelmében az 500 *ingerum* feletti részt 30 *ingerumos* parcellákban a földnélkülieknek kívánta kiosztani, amely után adózni kell, de elidegeníteni nem lehet. A bizottság bizonyos bíraskodási jogkört is kapott (első ilyen eset!) a földek jogi határainak megállapítása céljából. Vállalkozásuk azonban szinte lehetetlennek bizonyult. A helyzet kilátástalanságát még tetőzte T. Gracchus erőszakos halála. Sérelmet szenvedtek a szövetségesek is, mivel a mértéken felül bérelt földek visszavétele őket is érintette, ám nekik nem osztottak földet. Scipio Aemilianus védelmébe vette a szövetségesek ügyét, az ő javaslatára 129-ben elvették a bizottságtól a bíraskodási jogkört és Sempronius Tuditanus consulra bízták, aki inkább az illírek elleni hadjáratot választotta. A földosztó bizottság munkáját azonban sikerrel gátolta, végül lehetetlenné tette az ellenzék gáncsoskodása.

C. Gracchus földreform kísérlete

Nagy politikai gyakorlat, éleslátás, körültekintés jellemezte a reformert, emellett kitérő szónok is volt. A hagyomány szerint 17 törvényjavaslatot terjesztett be, amelyekben megpróbálta képviselni a kisbirtokosok, a szövetségesek és a lovagok ügyét egyaránt. Visszaállította a földosztó bizottságot, bíraskodási jogkörrel együtt. Őt azonban elgáncsolta a senatusi oppozíció a colonia alapítási javaslata kapcsán. Az ellene felbérelt hivatali kollégája, Livius Drusus túllícitálta Gracchus javaslatát, és elhódította annak híveit. Bár C. Gracchus 70 nap alatt megszervezte a karthágói coloniát, a következő évre nem hosszabbították meg hivatalát. L. Opimius consul rendkívüli teljhatalmat kapott a válság rendezésére, érvénytelenítették Gracchus colonia alapítási javaslatát, aki maga is áldozatul esett Opimius akciójának.

¹⁷ Appianos: *B. C. I.* 8.

¹⁸ Plut. Tiberius Gracchus (*Párhuzamos életrajzok*), vö. még Bringmann, K.: *Die Agrarreform des Tiberius Gracchus. Legende und Wirklichkeit*. Frankfurter Historische Vorträge Heft 10, 1985.

A Gracchusok reformjainak a mérlegét a 125. évi census illusztrálja,¹⁹ eszerint ugyanis az öt évvel korábbihoz viszonyítva a népszámlálás 76 ezerrel több polgárt regisztrált. (Leszámítva a természetes szaporulatot és az esetleges manipulációt, kb. 60 ezerrel nőtt a lélekszám!) Ez a 60 ezer polgár körülbelül 375 ezer hektár földet kapott. A parasztság erősítése mellett a másik cél a nincstelen tömegeknek a várostól való távol tartása, valamint a katonai utánpótlás biztosítása volt. A reform azonban megkésett, a nagybirtok tényerése már túlságosan előrehaladt.

A földreformok további sorsa

121-től kezdődően lényegében elindult a Gracchusok reformjainak a felszámolása.²⁰ Ennek értelmében felfüggesztették a kiosztott földek elidegenítési tilalmát. 118-ban minden további földosztást megtiltottak. 111-ben eltörölték a földért fizetendő adót.²¹ 109-ben L. Marcius Philippus kísérletet tett a 111. évi agrártörvény bizonyos pontjainak hatályalanítására, és megfogalmazta híressé vált mondatát: „Nincs a római államban kétezzer ember, akinek vagyona volna.”²²

Marius hadseregreformjának köszönhetően a földigénylők között megjelent a kiszolgált katona is. Apuleius²³ a 103-ban beterjesztett javaslatával Marius veteránjainak akart kedvezni, akik Jogurtha ellen harcoltak. A katonákat Africa provinciában telepítették le, egyenként 100 *ugerum*os parcellákon. 100-ban újabb két javaslattal állt elő, amelyekkel Szicília, Görögország, Makedónia, másrészt Gallia Pón túli területein akart coloniákat létesíteni, és a telepesek közé szövetségesek felvételét is javasolta.

Kr. e. 91-ben Livius Drusus terjesztett be törvényjavaslatot itáliai, illetve szicíliai telepekről.²⁴ Ennek érdekében létrehozott egy tíztagú bizottságot, amelynek maga is tagja volt. „A nép örült a coloniáknak – írja Appianos²⁵ – de nem örültek a nagybirtokosok ...” Drusus megsértett egy *consult*-ot, sőt magát az alkotmányos gyakorlatot is. Vizsgálat alá vették törvényeinek érvényességét, majd hatályon kívül helyezték azokat.²⁶

Sulla telepítéseinek köszönhetően 120 ezer veterán kapott földet, azonban ezek a földek rövid időn belül beolvadtak a nagybirtokba. A következő javaslat Servilius

¹⁹ Frank 1962. 131 skk.

²⁰ Frank, T.: *Economic survey of ancient Rome*. I. New Jersey, 1959. 247–253.

²¹ A 111. évi *lex agraria*: CIL I. 2 585., 458., Bruns 11. sz. magyarul lásd: Római Történeti Chrestomathia 96.

²² Cic. *de off.* II. 73.

²³ Tomasz Jenő: *Római földkérdés*. Parthenon, 1943. 70 skk. (a továbbiakban: Tomasz)

²⁴ Florus (II. 5.) a következőképpen ír róla: „Drusus az égen és pocsolyákon kívül semmit sem hagyott maga után földosztás céljaira.”

²⁵ App. B. C. I. 36.

²⁶ Törvény (*Lex saturna*) tiltotta ugyanis, hogy különböző tárgyú törvényjavaslatokat ugyanazon népgyűlésen megszavaztassanak. Cicero szerint (*leg. agr.* II. 14.): egyetlen sorral törölték ki a római törvények közül, ti. Drusus törvényeit.

Rullus nevéhez fűződik, a háttérben Caesarral és Crasusszal.²⁷ A javaslat szövegét Cicerótól ismerjük, aki hevesen támadta azt, a népet pedig arra buzdította, hogy ne menjen a coloniába.²⁸ Végül Rullus visszavonta javaslatát.

A még mindig megoldatlan földkérdéssel Caesar foglalkozott 59-ben, ő főleg a három és többgyerekesek, illetve Pompeius veteránjainak földhöz juttatását akarta először megoldani.²⁹ Caesar óvatosan adagolta javaslatát a senatusnak, programjába belevette ugyanis a római nobilitas legféltettebb kincsét az *ager Campanus* és az *ager Stellas* is.³⁰ Caesar javaslatának eredményeként 20 ezer többgyerekes és 40 ezer veterán jutott földhöz.

Caesar 46-ban beterveztett földosztási javaslata elsősorban galliai veteránjainak földhöz juttatását célozta. Ezeket Caesar széttelepítette, elkerülendő a lázadást, illetve hogy a szomszédos birtokosok között ne keltsenek ellenérzéseket.³¹ A fellázadt légiókhoz intézett beszédében Caesar (47-ben) említette ezt a földosztási tervét: „Egy darab földet is adok majd mindgyikőtöknek ... de nem úgy mint Sulla, hogy mástól veszem el a birtokot, és a megajándékozottakat a megraboltakkal egy városba terelem össze ... hanem úgy, hogy az állami földet osztom fel és odaadom a saját birtokaimat is, ahol még hiányzik, ott vásárolok ahhoz földet.”³² Caesar a veteránokon kívül letelepített még 80 ezer embert. Első javaslata nem valósult meg, a második pedig halála miatt befejezetlenül maradt. A következő földtörvényjavaslatok 44-ben keletkeztek, és M. Antonius és Cornelius Dolabella nevéhez fűződnek, de rövidesen mindkettőt hatálytalanították.

A triumvirek telepítési politikájának köszönhetően földhöz jutott még 80 ezer polgár. (Sex. Pompeius leverése után 20 ezer, az actiumi csata után pedig 60 ezer.)³³ Ezek a frissen földhöz jutott polgárok azonban már nem váltak igazi földművesekké, és ugyancsak sikertelen maradt a földműves réteg vagyontalanokkal való pótlásának kísérlete is.

Birtokviszonyok a császárkorban

A gazdasági élet alapja továbbra is a földművelés maradt.³⁴ Jelentősen kiterjesztették a termőterületeket, Észak-Afrika, Gallia, Britannia és Germánia egyes részeire. A 2. században a birtokállomány zöme nagybirtok volt,³⁵ amely főleg rabszolgamunkára épült, azonban ezt a formát már kezdte kiszorítani a colonus-

²⁷ Tomasz 74 skk.

²⁸ Cic. *leg. agr.* II. 15.

²⁹ Dio Cassius 38., 1.

³⁰ Cic. *ad Att.* II. 16.

³¹ Suet. *Caesar* 38.

³² Appianos B.C. II. 94.

³³ A földosztás miatti elkeseredett hangulathoz lásd: Hoffmann Zsuzsanna: *A Dirae mint carmen magicum*. Acta Ant. et Archeol. Univ. Szeged Suppl. II. (1979) 17–23.

³⁴ Frank 1962. 347 skk.; Flach 82 skk.

³⁵ Flach 82 skk.

rendszer.³⁶ A 2. században már érezhető a provinciák gazdasági emelkedése, amely hátrányosan hatott vissza Itáliára. A fejlődés elsősorban területi terjeszkedésben látszik. A rabszolgamunka jelentőségének csökkenésével válságba került a nagybirtokrendszer. Ez a változás arra kényszeríti a nagybirtokot (főként a provinciákban), hogy átálljon a colonus-rendszerre.

A colonus a földet 5–6 évre bérelte, a termés egyharmada–egyötöde fejében. Ezenfelül évenként 6–12 napi munkaszolgálatral is tartozott. A colonusok szolgáltatásait a conductor ellenőrizte, egyben ő volt a birtok kezelője is. Ez a változás a császári birtokokon kezdődött el, és innen terjedt át a magánbirtokokra is. A 3. században tovább folytatódott a rabszolgamunka hanyatlása, a helyzetet súlyosbította az anarchia és a katonacászárok uralkodása. A szabad termelő lakosság függő helyzetbe került. Diocletianus adórendszere a szabad költözködést is korlátozta. Constantinus egyes tartományokban megtiltotta a szabad költözködést, amit utódai az egész birodalomra kiterjesztettek. Az elhagyott földeket kényszerbérlet formájában a szomszédos birtokosokkal műveltették bizonyos adófizetési kötelezettség mellett. Ebben a válságos helyzetben a szabad földművesek számára megoldásnak tűnt, hogy egy-egy nagybirtokos védelméhez folyamodjanak, ez a *patrocinium*. Ellenszolgáltatásként átengedték birtokuk tulajdonjogát, vagy a termés bizonyos hányadát.

A római köztársaság korából kb. 40 földtörvényjavaslatról tudunk, köztük mindössze 1–2 olyan van, amit consul terjesztett be. Ez a tény jól illusztrálja azt az érdektelenséget, amellyel a senatus viseltetett a parasztság helyzete iránt. Ezek a javaslatok mindig az elé a testület elé kerültek, ahol legkönnyebben lehetett azokat agitációs célokra felhasználni. A helyzet a császárkorban még kilátástalanabb, amikor a szabad földművelők gazdasági függőségéhez különböző mértékben személyi függés is társult (*colonatus*, *patrocinium*). Ezzel egyre inkább közeledtek a középkori parasztság feudális függéséhez.

---

³⁶ A colonusok helyzetére vonatkozó forrásrészleteket (magyarul!) lásd: Római történeti Chrestomathia 224., 237., 255–256.